

Родe красний,

родe наш

прекрасний...

В и п у с к 35

Департамент культури і туризму,
національностей і релігій Чернігівської
облдержадміністрації

КЗ «Чернігівська обласна бібліотека для дітей»

Г і д н і с т ь ш л я х е т н о ї д у ш і :

Н і к о л а А р т е м і й о в и ч Т е р е щ е н к о

ЧЕРНІГІВ - 2019

У Д К 0 1 6 : 2

У к л а д а ч Л . М . К а з а к о в а

Р е д а к т о р Г . М . В е ч е р с ь к а , О . М . В о л ч е н к о

В і д п о в і д а л ь н а з а в и п у с к Т . М . К л ю й

Г і д н і с ь т ь ш л я х е т н о ї д у ш і : 2 0 0 - р і ч ч я Н і к о л и А р т е м і й о в и ч а
Т е р е щ е н к а : к р а с з н а в ч і д а й д ж е с т - ч и т а н н я / Ч е р н і г і в с ь к а
о б л а с н а б і б л і о т е к а д л я д і т е й ; у к л а д . Л . М . К а з а к о в а . –
Ч е р н і г і в , 2 0 1 9 . – 2 2 с . - (Р о д е к р а с н и й , р о д е н а ш
п р е к р а с н и й ...).

Департамент культури і туризму,
національностей та релігій
Чернігівської облдержадміністрації
КЗ «Чернігівська обласна бібліотека для дітей»

Гідність шляхетної душі:

**200-річчя від дня народження
Ніколи Артемійовича Терещенка**

(Роде красний, роде наш прекрасний...)

краєзнавчі дайджест-читання

Чернігів-2019

Миколі Терещенку пощастило прожити понад 80 років. За цей час він вислужив і ордени, і чин таємного радника, став почесним громадянином міст Києва та Глухова, нагороджений орденами Святого Володимира II та III ступеня, Анни I ступеня, Станіслава I та III ступеня, орденом Святого Станіслава I та III ступеня, орденом Білого Орла та орденом Почесного Легіону. Був таємним радником, що прирівнювалося до звання генерал-лейтенанта і завжди на публіці з'являвся при повному параді, і в супроводі журналістів. Спілкувався виключно українською мовою.

Терещенки походять із Глухова, колишньої резиденції гетьманів Лівобережної України. Першим яскравим представником сім'ї був батько Миколи Терещенка, Артемій (1794—1877). Вийшовши із селянського середовища, він займався комерцією, досяг успіхів у торгівлі хлібом і лісом. У 1842—1845 рр. був бургомістром Глухівського магістрату.

Микола, старший із його чотирьох дітей, народився у Глухові 14 жовтня 1819 року. Назвали новонародженого на честь Святого Миколи Чудотворця, покровителя моряків і мандрівників, і він став первістком у побожній родині успішного торговця Артемія Яковича Терещенка та купецької доньки Єфросинії Григорівни Стеслявської. Сім'я лише ставала на ноги, попереду маячило майбутнє, яке будувалося виключно власними вміннями та талантами.

Батькові тоді виповнилося лише 25 років, і можливості допомогти старшому синові отримати належну освіту той не мав. Господь дав Артемію інше. Будь-яке затіяне молодим купцем підприємство розквітало так успішно, що у народі до нього приклеїлося прізвисько "Карбованець". Переїхавши з дружиною Єфросинією Стеслявською у 1820 р. в повітове місто Глухів Чернігівської губернії, прийшлий міщанин почав торгувати дрібними товарами: спочатку – з дерев'яного воза, потім – з найпростішого лотка і, зрештою, відкрив невелику лавку – базарний рундучок.

Молодій сім'ї було не до університетів, тому Нікола Терещенко "буквально на мідні п'ятаки закінчив Глухівське повітове училище", але неабиякі здібності та гострий розум допомогли підлітку легко усунути прогалини повітової освіти. Мета в житті була, і він виховав у собі безцінні риси – силу волі, вперту працьовитість, щиросердне ставлення до людини. Спілкувався Нікола Терещенко тільки українською, саме звідси його незвичайне, майже італійське ім'я – Нікола; насправді – це звичне українське "Микола".

В юності старший син вирішив, за прикладом батька, самостійно зайнятися хліботоргівлею, яку жваво налагодив з умінням, гідним подиву. Просто на волах він возив хліб до Криму, а з Тавриди, щоб не ходити порожняком, доставляв сіль та рибу. Дуже швидко у повітовому місті він став головним заготівельником хліба і основним продавцем солі та риби. Його мати, Єфросинія

Григорівна, бачила в старшому синові ділову хватку чоловіка. Освоївши чумацький бізнес, у Глухові Нікола з'являвся все рідше й рідше.

Бізнес молодий купець прорахував правильно. На зароблені гроші у Глухові для початку збудував кам'яні комори, де зберігали зерно, а решту операційного прибутку пустив в оборот. У своє підприємство Нікола Терещенко вкладав гроші, кмітливість, навички, вміння, творчий підхід. День у день, займаючись закупівлею зерна, він знайомився з глухівськими поміщиками, входив до них у довіру і, природно, укладав контракти, враховуючи комерційний інтерес – не тільки свій, але і партнера.

У справу комерції підприємець вклав багато сил і старань, що допомогло швидко збільшити власний капітал. Вже тоді Микола Терещенко сформулював два важливих принципи комерції, яких дотримувався все життя. Перший: домовився – слово тримай, хоч в коржик розбийся, а зроби. Другий: від особистої вигоди ще ніхто не вмирав.

За кілька років Нікола Терещенко перетворився на топ-менеджера проекту, підключивши до сімейної справи двох молодших братів – Федора Артемійовича Терещенка та Семена Артемійовича Терещенка. Через якийсь час сімейна справа міцно стояла на ногах, і Нікола Артемійович відправляв на волах до Тавриди вже спеціально найманих працівників.

З початком Кримської війни 1853-1856 рр., російському військовому відомству знадобилися підприємці, які мали досвід доставки на півострів великих партій вантажів. Залізниця до Криму ще не проклали. Сім'я з Глухова потрапила в число постачальників продовольства, обмундирування і навіть дров в армію імператора Миколи I.

Прибуток Ніколи Артемійовича Терещенка був величезним, але він розпорядився ним розумно. Отримавши за сумлінно виконану роботу солідну винагороду, одразу ж вклав гроші в нові соляні розробки у Бахмуті (нині – українське місто Бахмут на Донеччині). Далі – більше. З прибутку, отриманого за видобуту сіль, у 1855 р. підприємець побудував свій перший власний цукро завод під Глуховом.

Для початку Нікола Терещенко побудував власний бурякоцукровий завод, вивчив ринок солодкої продукції в Російській імперії, розібрався у тонкощах виробництва, знайшов ринки збуту, і тільки потім почав розширюватися.

У 1851 р. шанованого в місті 32-річного Ніколу Артемійовича обрали старшим бургомістром міського магістрату Глухова. Цю посаду він обіймав дев'ять років, а потім – наступні 14 років обирався міським головою Глухова. Одночасно він був гласним губернського земського зібрання, членом Міської земської управи Глухова, почесним мировим суддею у декількох округах. Завдяки багаторічній діяльності Ніколи Артемійовича з облаштування

міського господарства, повітове місто почали називати "Чернігівськими Афінами".

Окремим рядком у громадській діяльності мецената слід виділити сприяння освіті. Не отримавши в юності класичної освіти, Нікола Терещенко грошей на навчальні заклади рідного міста не шкодував. У Глухові ним фінансувалися чоловіча та жіноча гімназії, пансіон для гімназистів, повітове ремісниче училище, прогімназія (початкова, чотирикласна гімназія), дитячий притулок; були побудовані ремісниче училище, міська лікарня, учительський інститут зі службами, низка приватних житлових будинків. 21 вересня 1874 року відбулося офіційне відкриття учительського інституту, найстарішого педагогічного навчального закладу в Україні (нині – Глухівський національний педагогічний університет імені О. П. Довженка).

Більше двадцяти років Нікола Артемійович очолював самоврядування Глухівського повіту. Загалом у рідне місто він вклав понад 1,5 млн рублів. (корова коштувала 40 рублів, кінь – катеринку, сотню).

Нікола Артемійович серед інших мав ще один секрет успіху - він відчував Час. Коли тримаєш ніс за вітром, отримати велику користь – справа випадку. Величезним за комерційним потенціалом випадком стали в Російській імперії реформи 1861 року. Коли одним царським розчерком пера було скасовано кріпосне право, більшість поміщиків імперії сприйняли це, як... кінець світу.

Маєтки, які колись процвітали, зазнавали колосальних збитків, опинялися на межі розорення. Де лежать гроші – "чародій, якому біси допомагали все життя", точно знав: він приїжджав до розгубленого поміщика і продавав надію, майже за дарма купуючи засоби виробництва. Принаймні, пропозиція взяти в оренду підприємства – млин, фабрику, землю, заводик – більшості здавалася рятувальним колом.

Спочатку Нікола Терещенко придбав три цукрових заводи: Андріївський (Андрушівка) у Житомирському повіті, Старо-Осятинський у Чернігівському повіті і бурякоцукровий завод в селі Тьоткіно Рильського повіту Курської губернії. Пройшла лише декада, і, як результат, вже у 1870 р. в руках успішного підприємця зосередилося більше десятка профільних підприємств.

Тільки на цьому комерція не закінчувалася. Паралельно при рафінадному заводі гріх було не запустити... винокурне виробництво. Сировиною для цього слугували чорна патока і хлібопродукти. При Тьоткінському цукробуряковому заводі також працювали паровий і водяний млини, чия продуктивність в рік становила понад 16 тонн зерна.

У 1893 р. в селі Тьоткіно Рильського повіту Курської губернії українець створив фонд допомоги незаможним жителям, поклавши з цією метою недоторканий банківський вклад в 50 тис. рублів, відсотки з якого йшли на поточні потреби та виплати. Допомога призначалися найбільш нужденним і гідним: вдовам, сиротам,

калікам, людям, які зазнали збитків від падежу корів, викрадення коней. І система діяла навіть після смерті благодійника! На Різдво 1907 р. благодійну допомогу на суму 947 руб. отримали 329 осіб, у 1908 р. на Великдень – відповідно 948 руб. і 436 осіб, а у 1914 р. на Різдво і Великдень допомогу видано 785 біднякам (1879 руб.). Тільки у 1911 р. на пенсії колишнім працівникам "Товариства..." спадкоємці Н.А.Терещенка витратили 54 249 рублів.

З Ніколою Терещенком в Україну, можна сказати, прийшов капіталізм. Було встановлено 8-ми годинний робочий день, з'явився плаваючий графік виробництва, безперервний технологічний цикл, три зміни. Працівникам надавався лише один вихідний на тиждень. Зарплата складала від 6 до 15 рублів на місяць, залежно від кваліфікації, плюс 5 рублів на харчування.

Крім того, при цукробуряковому заводі Хутора Михайлівського відкрилося безкоштовне трирічне народне училище на 60 учнів, діяла безкоштовна лікарня на 35 ліжок, чайна для робітників, де ставили вистави, влаштовували культурні заходи.

Прибутки цукрових заводів виявилися настільки значними, що у колишніх власників досить швидко Нікола Артемійович Терещенко відкупив підприємства. Уже до кінця 1860-х років стало зрозуміло, що виключно накопичення капіталу не стане остаточною та єдиною метою успішного життя українського підприємця. Чим далі, тим більш значні суми йшли на індустріалізацію –

удосконалення виробництва, створення умов для ефективної роботи цукрових заводів.

До 50-річчя знаменитого українського цукрозаводчика Височайшим указом старшому синові торговця на прізвисько "Карбованець" було у 1869 р. даровано звання потомственного дворянина.

Системна діяльність Ніколи Артемійовича та його братів у таких напрямках, як земське управління, просвітницький рух та благодійність, – дозволила поставити на фамільному гербі Терещенків девіз: "Прагнення до суспільних справ". Козацького роду він не соромився, а навіть у дворянському гербі його підкреслив – ось чому в геральдиці з'явилися синій та жовтий кольори, які символізували саме українське походження промисловців.

У 1870 р. поважний батько, 75-річний Артемій Якович Терещенко надав трьом своїм синам повну свободу дій. Так було засновано "Товариство цукробурякових та рафінадних заводів братів Терещенків" з початковим капіталом в три мільйони рублів. У тому ж році на Всеросійській виставці їхня компанія – "За очень хороший сахарный песок и хороший мягкий рафинад при значительном производстве", – була удостоєна срібної медалі. Це був не разовий успіх. Продукція цукрових заводів Терещенка відрізнялася високою якістю та неодноразово відзначалися медалями та дипломами як на внутрішніх, так і на міжнародних

виставках. З часом річний обсяг фірми перевищив 12 млн. руб., а інтегрованими справами керувало 14 контор, відкритих у різних містах Російської імперії.

Компанія 1-ї гільдії купця Н.А.Терещенка забезпечувала цукром не тільки Російську імперію, але й імпортувала продукцію в Англію, Німеччину, Швейцарію, Норвегію, Персію, Афганістан і, навіть, Китай. Рішучими темпами "Товариство цукробурякових та рафінадних заводів братів Терещенків" вийшло на річний обсяг експорту в 865 000 пудів, іншими словами – 14 200 тонн рафінаду. Річний оборот акціонерного товариства перевищив 12 млн. рублів. До того часу Ніколі Артемійовичу належало близько 80 тис. десятин землі, п'ять цукрових та рафінадних заводів, винокурні, парові та водяні млини, розташовані у Чернігівській, Київській, Харківській, Волинській, Подільській, Курській та Тульській губерніях.

За бурхливою діяльністю українського мільйонера з індустріального розвитку цукрової промисловості зазвичай втрачається інший бік комерційного генія Ніколи Терещенка – модернізація сільського господарства, яка в особистих маєтках підприємця рішуче зробила крок з махрового феодалізму в розвинений капіталізм.

До кінця життя Нікола Артемійович володів п'ятьма маєтками загальною площею понад 53 тис. десятин землі; загальне поголів'я налічувало три тисячі волів і тисячу коней. Найбільшим вважалося

Андрушівське помістя, розташоване на кордоні Волинської, Житомирської та Київської губерній, придбане ще у 1848 р. його батьком, Артемієм Яковичем Терещенком.

Навіть сьогодні облаштування такого великого сільськогосподарського конгломерату, в який входило 13 економік та вісім молочно-товарних ферм, де працювало 6 тис. осіб, становить величезний інтерес, якщо мова заходить про загальні принципи господарювання чи організацію праці потужної фермерської структури.

Задовго до ХХ століття в Андрушівці застосовували сівозміни – від п'ятипольової до десятипольової. Добрива використовувалися як органічні, так і хімічні: гній, дефекаційна грязь, суперфосфат. Питаннями селекції, наприклад, цукрових буряків займалася спеціально створена лабораторія, яка суворо стежила за посадковим матеріалом. Корені з наявністю цукру менше 15% – взагалі відбраковувалися.

Щорічно у помісті цукрових буряків збиралося 24 млн. пудів, а також вирощувалося 250 тисяч пудів озимої пшениці вартістю 187 тисяч рублів.

Як людина широких, прогресивних поглядів, Нікола Терещенко умів радіти життю, гнучко реагував на зміни часу і вів бурхливе суспільне життя. У 1870 р. Н.А.Терещенко з сім'єю переїхав до Москви, де прожив п'ять років. Суєта російської столиці "чарівника з Глухова" лякала, постійно тягнуло в Україну і

наприкінці 1874 р. гетьман цукру разом з дружиною Пелагеєю Георгіївною (?-1897) і шістьма дітьми повернувся до Києва.

Такому рішенню сприяло багато причин. Дивовижна краса Граду на семи пагорбах, його історичні пам'ятки та християнські святині, близькість до рідних пенатів, а головне – зростаюча економічна вага Києва, який з будівництвом залізниці та відкриттям біржі бурхливо перетворювався на справжню "цукрову столицю" Російської імперії, – прискорили переїзд. На проведених у місті виставках одне з центральних місць завжди займали експозиції заводів найбільших цукрозаводчиків. З величезним розмахом продукцію виставляли в особистих виставкових павільйонах і, як писала газета "Киевлянин", "вона... була окрасою виставки".

Насправді, не майбутнє, а сьогодення гідно оцінило заслуги українського цукрозаводчика перед розвитком економіки. За свою продукцію підприємець отримав п'ять золотих медалей – "За высокое качество рафинада, сахара-песка и сельхозпродукцию": на Всесвітній виставці у Парижі у 1878 р., потім у Москві, Харкові, Нижньому Новгороді та Чикаго. Правда, в США Н.А.Терещенку дісталася тільки велика Бронзова медаль. Та й це не був втішний приз, адже на переломі століть головна конкуренція за європейський ринок продуктів йшла тоді між Росією та Сполученими Штатами.

У 1875 р. родина Терещенків купила житло у Києві і оселилася у гарному двоповерховому особняку (нині – Національний музей Тараса Шевченка) на розі Бібиковського бульвару, 12 та Олексіївської вулиці. Будівля раніше належала колишньому Київському міському голові, російському підприємцю, колезькому раднику Павлу Павловичу Демидову.

На замовлення нового власника двоповерхову будівлю перебудували за проектом архітекторів Петра Федоровича Федорова і Ромуальда Григоровича Тустановського, перетворивши будинок на розкішний палац у стилі Ренесансу. Пізніше польський художник, яскравий представник стилю "модерн" Вільгельм Котарбінський прикрасив мальовничими розписами стіни та стелю.

У центральних залах оновленого особняка Н.А.Терещенко розмістив художню колекцію, яку збирав з часів життя у Глухові. Потім до збирання підключилися брат Федір, сини – Іван та Олександр, дочки – Варвара і Ольга, а також досвідчені галеристи, арт-критики, колеги-меценати. Досі Київ дивує відвідувачів безцінними збірками чотирьох державних музеїв – Т. Г. Шевченка, російського мистецтва, східного і західного мистецтва, які знаходяться у будинках, які належали раніше родині Терещенків, і Національного музею, побудованого за їхньою участю.

Свого часу брати Терещенки – Нікола Артемійович, Федір Артемійович і Іван Миколайович – виявилися серйозними конкурентами знаменитого московського колекціонера Павла

Михайловича Третьякова. Для Київського художньо-промислового і наукового музею (первісна назва Національного музею) Нікола Артемійович придбав велику колекцію з розкопок В.В. Хвойки, замовив 34 портрети українських гетьманів та інших історичних особистостей.

У його колекції почесне місце займали картини видатних майстрів російського живопису Іллі Рєпіна, Івана Крамського, Василя Верещагіна, Василя Перова, Василя Поленова, Віктора і Аполлінарія Васнецових, Івана Айвазовського. Досить велика експозиція була представлена полотнами земляків, українських живописців Миколи Пимоненка, Сергія Костенка, Миколи Кузнецова, Сергія Світославського, Костянтина Трутовського та інших. Нікола Артемійович хотів зробити свою колекцію надбанням усіх любителів живопису.

У 1878 р. Нікола Артемійович отримав звання статського радника і був прийнятий на службу за відомством "Императорского человеколюбивого общества" – найбільшої благодійної організації Імперії, яка існувала у ХІХ - на початку ХХ ст..

У Києві, як голова Товариства поширення комерційної освіти, він продовжив традицію меценатства. Для початку Н.А.Терещенко пожертвував на впорядкування 1-ї Олександрівської чоловічої гімназії 40 тис. рублів, а у 1881 р. став почесним попечителем навчального закладу, щорічно оплачуючи навчання мінімум 10

учнів. Його стараннями у Києві відкрилися дві міські чоловічі гімназії.

Далі, заснував і підтримував Товариство поширення комерційної освіти, надавши більше 300 000 рублів. Ще 150 000 рублів асигнувалися на будівництво зразкового міського училища на 300 учнів – з актовим залом на тисячу місць і педагогічним музеєм; на його утримання було також додатково виділено 50 000 рублів. Згодом заклад навіть отримав ім'я благодійника.

У Києві в будівництво громадських будівель Нікола Артемійович інвестував значні суми. У 1881 р. його стараннями відкрилося училище для сліпих, єдиний на той час заклад в Імперії. У тому ж році Нікола Артемійович виділив 23 тис. рублів на будівництво Маріїнського дитячого притулку, який колись знаходився на розі вулиць Паньківської та Микільсько-Ботанічної, фінансово підтримав амбулаторії та лікарні Маріїнського товариства сестер милосердя Червоного Хреста на вулиці Маловолодимирській, 32.

Без підтримки цукрозаводчика у Києві не з'явилися б Політехнічний інститут (у фонд будівництва перераховано 150 тис. рублів), Покровська церква на Солом'янці, собор Св. Миколая у Покровському монастирі, Києво-Подільська жіноча гімназія на Покровській вулиці, жіноча гімназія, школа при Борисоглібській церкві, Троїцький народний дім товариства грамотності (нині – Київський театр оперети), міське змішане училище, Міський музей

старожитностей та мистецтва, безкоштовна лікарня цесаревича Миколая для чорноробів на сто ліжок, пологовий притулок, притулок-училище для глухонімих на Мало-Дорогожицькій вулиці, колонія для малолітніх злочинців. Значні кошти він виділив на будівництво Володимирського собору.

До кінця ХІХ століття ентузіазм у знаменитого мецената не зник. На Подолі за ініціативою і коштом (330 тис. рублів) Н.А.Терещенка відкрилася чоловіча трикласова торгова школа. З 1899 р. тут почала працювати перша в Росії жіноча торгова школа імені Н.А.Терещенка. Що неймовірно, Нікола Артемійович не тільки виділяв кошти на будівництво навчальних закладів, чим відмахувався від прохачів, він особисто керував, тривалий час виконуючи обов'язки почесного попечителя 1-ї Київської гімназії та старости гімназійної церкви Св. Миколая.

Загалом за життя Н.А.Терещенко пожертвував на громадські потреби близько п'яти мільйонів рублів і майже половину з них – Києву. На ті часи сума – просто астрономічна. Для порівняння – деякі ціни: курка – 40 коп.; середнє порося до столу – 1,5 руб.; чоловіче пальто – 11 руб.; годинники наручні – 10 руб.

Благодійна та громадська діяльність цукрозаводчика не залишилася непоміченою серед сучасників. Більшість з них цінували та захоплювалися бурхливою діяльністю скромного мецената. В останні роки життя чиновник одержав ранг таємного радника, що відповідало військовому званню генерал-лейтенанта. У

1892 р. заслуги Н.А.Терещенка відзначили присвоєнням йому звання почесного громадянина Києва, на благо якого меценат працював майже 30 років.

14 жовтня 1899 р. відзначалося не тільки 80-річчя з дня народження Ніколи Артемійовича, але й 50-річчя його державної служби. З нагоди 80-річчя благодійника київську вулицю Олексіївську навіть перейменували на Терещенську. Сотні вітальних телеграм, понад 150 делегацій від міської влади, громадських комітетів, учнів та викладачів навчальних закладів, робітників і службовців цукрових заводів прийняв ювіляр.

Все, чого досяг Н.А.Терещенко за життя – капітал (тільки в іноземних банках було розміщено 11 млн. рублів) і становище у суспільстві, – стало результатом його незвичайної енергії, твердого характеру, осмисленої працездатності, а не просто везіння. Але не це, а воістину християнську скромність глибоко віруючої людини зазначив у своїх спогадах протоієрей Київського Свято-Володимирського кафедрального собору М. Д. Злотоверніков: «Добро для нього не було випадковим явищем життя, а постійною потребою серця і подвигом душі. Воно творилося зі спонукань вищої властивості, і тому дріб'язковій самоповазі не було місця».

У будь-яку справу, якою доводилося займатися, він вкладав частинку душі. Сучасним підприємцям є у кого вчитися, з кого брати приклад. Але багатства мало – необхідна щедра, небайдужа душа, здатна до милосердя. Навіть заповітом він мудро

розпорядився, щоб він ще довго служив киянам. Всіх, кому Н.А.Терещенко допомагав у житті, він не забув і в останньому волевиявленні.

...21 січня 1903 р. Н.А.Терещенка поховали у рідному Глухові у спорудженій ним з братами Трьох-Анастасіївській церкві – поруч з батьками, братом Федором та дружиною Пелагеею Георгіївною. У 1909 р. вдячні глухівчани встановили знаменитому земляку бронзовий пам'ятник, створений скульптором і графіком, членом Товариства передвижників Миколою Андрійовичем Андрєєвим. На монументі Нікола Артемійович Терещенко сидить на кріслі з високою спинкою у позі тихого мудреця, який мовчки споглядає справи земні земляків...

ЧИТАЄМО ПРО МЕЦЕНАТА:

- Бельська Л. Славна родина українських меценатів / Л. Бельська // Золоті ворота. – 1993. - № 5. – С. 39-45.
- Відлуння імен через століття // Слабошпицький М. Українські меценати: нариси з історії української культури. – К.: Вид-во М.П.Коць; Ярославів вал, 2006. – С. 201-209.
- Даніш Т. Гідність шляхетної душі / Т. Даніш // День. – 2011. – 9-10 грудня. – С. 8.
- Марченко О. Терещенки родом з Чернігівщини / О. Марченко // Чернігівщина краєзнавча: календар-2005 / Чернігівське земляцтво; авт.-упор. І. Корбач, В. Устименко. – К.: ТОВ «Златояр», 2004. – С. 558, 560.
- Нікітюк З. 7 порад від династії Терещенків: легенда / З. Нікітюк // Публічні люди. – 2019. - № 1. – С. 82-85.
- Пилипенко Г. Терещенки: Мішель про Михайла / Г. Пилипенко // Урядовий кур'єр. – 2011. – 7 грудня. – С. 18.
- «Прагнення громадських справ» // Нове покоління України. – 2004. - № 6. – С. 28-29.
- Родина Терещенків // Чернігівський вісник. – 2004. – 1 квітня. – С. 3.
- Слабошпицький М. Відлуння імені через століття / М. Слабошпицький // Чумацький шлях. – 2006. - № 4. С. 9-13.
- Терещенки // Історія України в особах: ХІХ століття / авт. В. Шандра та ін. – К.: Україна, 2015. – С. 239-252.

- Терещенко давав своїм робітникам по кілограму хліба і 400 грамів м'яса кожного дня // Біла хата. 2004. – 16 липня. – С. 6.
- Терещенко М. «Я з чернігівських козаків!» / М. Терещенко; розмову вела Н. Сотник // Деснянка вільна. – 2011. – 14 липня. – С. 8.
- Терещенко Николай Артемьевич (род. в 1819 г. – ум. в 1903 г.) // Скляренко В. М. 100 знаменитых людей Украины / худ.-оформ. Л. Киркач-Осипова. – Х.: Фолио, 2005. – С. 435.
- Терещенко Нікола Артемійович [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія: [сайт]. – Електрон. дані. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9D%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0_%D0%90%D1%80%D1%82%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87. – Назва з екрана.
- Нікола Терещенко. Гетьман цукру [Електронний ресурс] // Укрінформ: [сайт]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2557037-nikola-teresenko-getman-cukru.html>. – Назва з екрана.
- ТЕРЕЩЕНКО МИКОЛА АРТЕМІЙОВИЧ [Електронний ресурс] // Інститут історії України: [сайт]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/cgi->

bin/eiu/history.exe?& I21DBN=EIU & P21DBN=EIU & S21STN=1 &
S21REF=10 & S21FMT=eiu_all & C21COM=S & S21CNR=20 & S21P
01=0 & S21P02=0 & S21P03=TRN=& S21COLORTERMS=0 & S21ST
R=Tereschenko_M A. - Назва з екрана.

Г і д н і с т ь ш л я х е т н о ї д у ш і :

Н і к о л а А р т е м і й о в и ч Т е р е щ е н к о

(Р о д е к р а с н и й , р о д е н а ш п р е к р а с н и й ...)

к р а с н а в ч і д а й д ж е с т - ч и т а н н я

М а т е р і а л п і д г о т о в а л а : Л . М . К а з а к о в а

Л і т е р а т у р н и й р е д а к т о р : Г . М . В е ч е р с ь к а , О . М . В о л ч е н к о

К о м п ' ю т е р н а в е р с т к а : О . Г . Т а ш л и к

В і д п о в і д а л ь н а з а в и п у с к : Т . М . К л ю й

В и д а в е ц ь :

Ч е р н і г і в с ь к а о б л а с н а б і б л і о т е к а д л я д і т е й

в у л . Р о к о с о в с ь к о г о , 2 2 а

м . Ч е р н і г і в 1 4 0 3 2

т е л . . 0 4 6 2 - 9 5 - 1 9 - 4 5

[h t t p : / / o s t r o v s k o g o . c o m . u a /](http://ostrovskogo.com.ua/)

[m a i l : o s t r o v s k o g o @ o n l i n e . u a](mailto:ostrovskogo@online.ua)